

את השם, בתקופה הנדונה, בערך כך: *yurušalim* (ירושלים).

השם ירושלים נזכר גם במקורות האכדיים, הכתובים בכתב היתדות, משתי תקופות שונות – מלפני כיבוש הארץ ומסוף תקופת בית ראשון.

בארכיון המצרי באל-עמרנה, מן המאה הי"ד לפנה"ס, נתגלו ששה מכתבים (מכתבים מס' 285–290), שנכתבו על ידי עבדי-הפח, מלך ארץ ירושלים, אל פרעה מלך מצרי, אדוניו² במכתבים אלה, הכתובים אכדית עילגת בידי סופר ששפת אמו הייתה כנענית, מביע הכותב את נאמנותו המוחלטת לכתר המצרי, ומבקש עזרה צבאית נגד שושים, המכונים ח'ברו (=עברים!), המאיימים לכבוש את העיר. במכתבים אלה נזכרת העיר ירושלים פעמים אחדות בצורת *Urusalim* (אַרְסַלִּים). השווה לדוגמה מכתב מס' 287, שוי 25–28:

הנה, ארץ ירושלים (באכדית):

māt Urusalim זאת –

לא אבי ולא אמי

נתונה לך, יד המלך החזקה

נתנה לך!

ולהלן שוי 60–63:

הנה, המלך השכין שמו

בארץ ירושלים (*māt Urusalim*)

לנצח,

ולא אוכל לעזוב

את ארץ ירושלים (*mātāt Urusalim*)

ובמכתב מס' 289, שוי 11–14 מביע

מלך ירושלים זה את דאגתו:

הנה, מלְפָלַכ וּתְגִי –

זה המעשה אשר עשו:

כאשר לקחו את (העיר) רַבְדָּה,

כן עתה (זוממים לקחת) את

ירושלים (*Urusalim*)!

לקראת סוף תקופת בית ראשון,

אנו מוצאים את השם ירושלים נזכר

במנסרות סנחריב המפורסמות

המותארות, בין השאר, את מסעו של

מלך אשור זה נגד חזקיהו מלך יהודה

(701 לפנה"ס). בטור השלישי, שוי

16–42 של אחת המנסרות, מספר

סנחריב, כיצד קרע מממלכת יהודה

46 ערי רומה (השווה מלכים ב' יח, ג),

הגלה מהן 200,250 נפש, ובזז שללן.

אחר כך, שם מצור על ירושלים, ואילץ

את חזקיהו לשלם לו מס כניעה כבד

בזהב, ולהסגיר לידיה את בנותיו

ופילגשיו. בין השאר מתפאר סנחריב

במלים אלה (שוי 24–27):³

וזאת לדעת: השם "ירושלים" עתיק עד מאוד. לא דוד ולא עם ישראל נתנו לעיר זו את שמה, כי אם הכנענים שישבו בה מימי קדם, עוד לפני הכיבוש הישראלי, המכונים במקרא: יבוסים (שמואל ב' ה, ו–ה; יהושע טו, סג; שופטים א, כא). ואפשר שגם היבוסים עצמם קיבלו את השם הזה מעם בלתי ידוע, שממנו ירשו את העיר יחד עם שמה.

צורות השם "ירושלים" במקורות העתיקים

שמה של ירושלים נזכר לראשונה בהיסטוריה בכתבי המאורות המצריים שמימי הממלכה התיכונה (מאות כ"–י"ט לפנה"ס). אלה הם חרטים או צלמיות, עליהם כתבו המצרים קללות נגד ערים זרות, וביניהן ערים קדומות מארץ ישראל. בכתבי המאורות מופיע השם ירושלים בכתב ההירוגליפי המצרי (המצוין רק עיצורים, ללא תנועות) כך: *ṣwsṣmim* (=אושאממ). הואיל

מטבע משנת 135/134 לסה"נ נושא הכתובת: "לחרות ירושלים"

ובתקופה זו המצרים נהגו לציין הן את הרי"ש והן את הלמ"ד בשמות זרים בסימן לאל"ף, מסתבר כי את הצורה הנ"ל יש לקרוא *Rusālimum* (רושָלִּים),¹ היינו בהבלעת ההברה הראשונה *u* (y), ובתוספת המיוס (הסיומת *um*) – השכיחה בשמות שמיים-מערביים עתיקים. מכל זה ניתן לשער, כי ילידי המקום ביטאו

מטבע משנת 69/68 לסה"נ נושאת הכתובת: "ירושלים הקדושה"

מקור השם ירושלים ומשמעותו

יעקב קליין*

אחד ממזמורי השבת המפורסמים, "יה רבון עלם", שנתחבר על ידי הפייטן ר' ישראל נגיארה (מאות טז–יז לספה"נ), מסתיים במילות התפילה:

ויזמרון לך שירין ורחשין
בירושלם קרתא דשופרא.

הישראלי המצוי, האמון על העברית החדשה, אינו מודע לעובדה, שהצורה הארמית הנ"ל, "ירושלם", היא הצורה היותר מקורית של שם-לירתו הנצחית, ולא הצורה "ירושלים", בה הוא מורגל מינקותו. ברם, מי שמבקש לעמוד על משמעותו המקורית של השם "ירושלים", ועל המשמעויות שייחסו לו הדורות הראשונים, עליו לעקוב תחילה אחר צורותיו הקדומות של שם גיאוגרפי זה, היינו אחר התעתיקים השונים של השם במקרא ובמקורות החוץ-מקראיים הקדומים.

* פרופ' למקרא ולאשורולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן.

אותו (=חזקיהו היהודאי) כמו
ציפור-כלוב
בקרב ירושלים (qereb Ushalimmu),
עיר מלכותו,
כלאתי, בניתי עליו דייק, ומנעתי
מתושבי עירו
לצאת את שערי עירם.

בכתיב הקדום המצוי במכתבי
אל-עמרנה (Urusalim), ובכתיב
האשורי המאוחר (Ursalimmu),
הסמ"ך (s) היא צורה דיאלקטית
מיוחדת, במקום השי"ן הימנית (š)
המקורית. ואמנם, בניב האשורי נוהגת
שי"ן עברית ימנית להופיע כסי"ן
(השווה למשל השם "שומרון", המופיע
בכתובות סרגון בצורת Samerina).
ומכיוון שבכתב היתדות האכדי יו"ד
תחילית הפכה לאל"ף, או נשמטה,
ניתן לשער שבעידן אל-עמרנה ובימי
חזקיהו ביטאו התושבים את שם
העיר: *yursalim/*yurus alim
(ירושלם).

במקורות הקדומים, הכתובים
ארמית, מתקופת בית שני ולאחריה,
שם העיר נכתב בדרך כלל: ירושלם או
ירושלם. כך, למשל, במכתב הידוע
שכתבו הכהנים של יהודי יב (מושבה
יהודית בדרום מצרים) אל "בגוהי,
פחת יהוד", בשנת 408 לפה"ס, ובה
מתלוננים על חורבן מקדשם, נאמר
בין השאר:⁴

אף קדמת זנה... אגרה שלחן מראן
ועל יהוחן
כהנא רבה וכנותה כהניא זי
בירושלם...
(=אף לפני זה... שלחנו איגרת אל
אדונו ואל

יהוחן הכהן הגדול וחבריו הכהנים
אשר בירושלים...).

וכן צורת השם בתרגום-אוונקלוס
ובתרגומים הארמיים האחרים
למקרא: ירושלם, והתרגום הסורי
למקרא (הפשיטא) גורס: אורשלם
(ניקוד משוער).

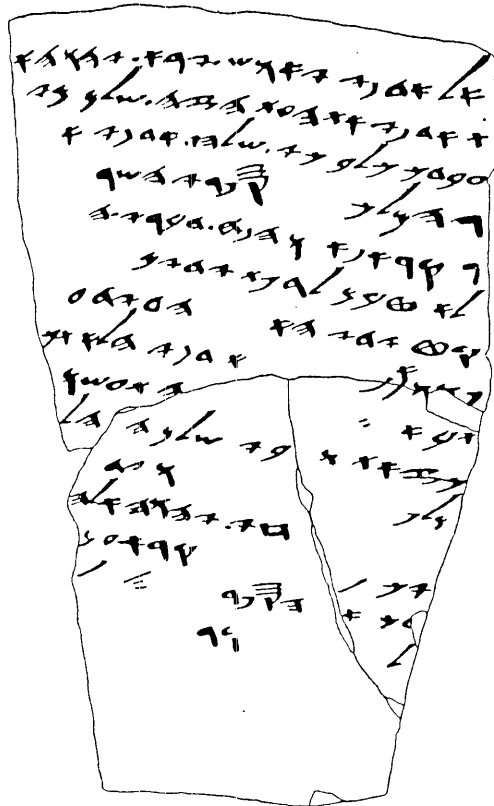
עד כאן נוכל לסכם ולומר, שכל
המקורות החיצוניים, הלא ישראלים,
מלמדים כי צורת השם המקורית של
העיר הייתה: ירושלם (*yurusalim)
וכדומה, ללא היו"ד השניה העיצורית,
השכיחה בעברית המאוחרת. ואמנם,
זו הצורה המקורית העולה גם מכל
הכתובות העבריות העתיקות ומן
המקרא.

נבדוק עתה, כיצד נכתב שם העיר

ירושלים בכתובות העבריות
העתיקות מארץ ישראל. הכתובות
העבריות הקדומה ביותר, בה נמצא
השם ירושלים, היא כתובת החרוטה
על קיר של מערת קברים, שנתגלתה
ליד לכיש. לדעת מפענח הכתובת, י.
נוה, היא נכתבה כנראה במהלך מסע
סנחריב לארץ ישראל, על ידי משפחת
לויים נאמנה, שהתגוררה ביהודה,
ועניינה: הבעת אמונה איתנה בחסות
ה' על ירושלים וזו לשון הכתובת:

יהוה אלהי כל הארץ -
הרי יהד לו לאלהי ירושלם
המוריה אתה חננת נוה יה יהוה
(=ה', אלהי כל הארץ,
הרי יהודה לו, לאלהי ירושלים.
אתה, ה', חננת את המוריה,
את נוה יה).

השם ירושלים מופיע, קרוב לודאי,
גם באחד ממכתבי לכיש, שנכתבו
בסמוך לחורבן בית ראשון, בימי
מסעו השני של נבוכדנאצר מלך בבל
ליהודה. במכתב מס' 6, שוי 9-10,
מציע אולברייט את השיחזור הבא:

מכתב מס' 6 מחרסי לכיש, שנכתב בסמוך לחורבן בית ראשון

[למנה תעשו כזאת] גם [בין] שכם?
מלבד זה, נתגלו טביעות חותם
בצורת כיכב מחומש על ידידות כדים,
מן התקופה הפרסית, ועליהן השם
ירושלם. כמו כן, אנו מוצאים עדיין את
הכתיב "לחרות ירושלם" על גבי
עשרות מטבעות מכל הסוגים מימי
מרד בר-כוכבא (133-135 לסה"נ),
כתוב בכתב העברי העתיק.

בדומה למקורות החיצוניים
ולכתובות העבריות העתיקות, שמנינו
לעיל, גם המקרא, ככלל, כותב את
השם ירושלים בכתב חסר, היינו בלי
היו"ד העיצורית השניה, אולם הניקוד
הוא תמיד: ירושלם או ירושלם.
הניקוד הנ"ל מורה על הקרי הקבוע
(Qere Perpetuum): ירושלם.
הכתיב החסר מופיע לראשונה ביהושע
י, א, ונמצא כ-640 פעמים במקרא.
לכלל הזה יש רק חמשה יוצאים מן

הכלל, בהם אנו מוצאים את הכתיב המלא עם הו"ד השניה: **יְרוּשָׁלַיִם**, **יְרוּשָׁלַיִם וִירוּשָׁלַיִם** (השווה ירמיהו כו, יח; אסתר ב, ו; דברי הימים א ג, ה; דברי הימים ב כה, א; שם לב, ט). אין ספק, כי הכתיב החסר במקרא, מורה על המבטא המקורי: **יְרוּשָׁלַם**, ומכאן נובע גם התעתיק של תרגום השבעים: Ierousalem.

מאידך, מוסכם על החוקרים, כי הצורה עם הסיומת **-ים** היא המאוחרת, ואינה מקורית, ונחלקו רק בשאלה: עד כמה היא מאוחרת? עד לשנות הארבעים סברו רוב החוקרים, כי זו צורה מלאכותית מאוחרת מאוד, שנוצרה בתקופת המשנה והתלמוד, תוך קריאת התנ"ך בבית הכנסת. אולם, עם גילויין של מגילות ים המלח, בהן הכתיב **יְרוּשָׁלַיִם** שכיח בצד הכתיב החסר⁶, נתברר כי ההיגוי המלא של השם נהג כבר בירושלים עצמה לא יאחר מתקופת החשמונאים, ואין לפנינו היגוי מלאכותי מאוחר.

הוכחה לכך שלקראת שלהי תקופת בית שני ההיגוי המלא של השם כבר היה נפוץ, מספקות לנו המטבעות שטבעה ההנהגה היהודית בירושלים, בשנות המרד הראשון נגד הרומאים (66–70 לסה"נ). בעוד המטבעות מן השנה הראשונה למרד (66 לסה"נ) נושאות את הכתובת: **"ירושלם קדשה"**, הרי המטבעות מן השנה השנייה והשלישית למרד נושאות אותה כתובת, אך בכתיב מלא: **"ירושלים הקדושה"**.⁷ כפי שכבר צויין לעיל, למרבה הפתעתנו, כ-60 שנה לאחר חורבן הבית, בימי מרד בר-כוכבא, אנו שוב מוצאים מטבעות עם הכתיב **"ירושלם"**. לפנינו, ללא ספק, נסיון להחיות את הכתיב החסר המקורי, כפי שנשתמר גם בכתיב היד של המקרא. אגב, יש לציין, כי השימור הקפדני של הכתיב החסר **"ירושלם"** בנוסח המסורה של המקרא מעיד על עתיקותו ומדויקותו של נוסח זה. בלשון חכמים עדיין משמשים שני הכתיבים של השם – החסר והמלא – זה בצד זה, וכן בכתיב מפרשי מקרא ופייטנים מימי הביניים, כגון רב סעדיה גאון (ראה הערה 10 למטה). אחרי תקופת המשנה, נשתרשה הצורה המורחבת **ירושלים**, במקורות החוץ-מקראיים,

והפכה להיות הצורה השלטת בלשון העברית הבתר-מקראית על כל תקופותיה ומשלביה עד היום.

הסיומת הזוגית המדומה **-ים** בשם העיר ירושלים

נשאלת השאלה: מה מקור הסיומת **-ים** בשם העיר ירושלים? האם זהה היא לסיומת הזוגית העברית, או שמא נובעת ממקור אחר, והדמיון בין שתי הסיומות הוא רק חיצוני?

ראשית, עלינו לציין כי הסיומת הזו, בין בצורת הזוגי ובין במקרה הנדון כאן, מקורה ב-**ayim** (**-ים**) שמי קדום, ההופכת בשלב מסויים של הלשון העברית ל-**ayim** (**-ים**), כשהטעמה נשארת על תנועת הפתח (בדומה למלים סגוליות שהטעמתן מלעיל, כגון ***בַּיִת < בֵּית**). צורה זו נוצרה מתוך מגמה להמנע מהיגוי דָּבָק של שני עיצורים (שני עיצורים סמוכים ללא תנועה מפרידה ביניהם) בסוף המלה.

בעיית המקור של הסיומת הנראית כזוגית, בשם **"ירושלים"**, היא בעיה סבוכה, הקשורה במגוון של שמות גיאוגרפיים ואחרים, המכילים סיומת זו, ללא סיבה סבירה (היינו, שקשה לראות בהם צורות של זוגי), כגון: **מִצְרַיִם**, **אֲדוּרַיִם** (דברי הימים ב יא, ט), **צִהְרַיִם**, **עֲרַבַיִם** ועוד. חוקרי הלשון סבורים כי סופית ה"זוגית" **-ים**, בחלק מן השמות הנ"ל, היא משנית ומאוחרת. השם **צִהְרַיִם**, למשל, מופיע בכתובת מישע המואבית (ניב הקרוב מאוד לעברית המקראית) בצורת **"צהרם"**, וזו לא יכולה להיות צורת זוגי, שכן צורת הזוגי במואבית מסתיימת בנו"ן (השווה שם שו' 2:0: מאתנ = מאתיים). אשר לשמות גיאוגרפיים עם סיומת זו, בעוד ששם העיר **קְרִיתִים** (במדבר לב, לו; יהושע יג, יט; ירמיה מח, א) הוא אולי זוגי אמיתי, ומשמעו: שתי קריות (ואמנם בכתובת מישע, שו' 10, נכתב שם זה כזוגי: **קְרִיתַן**), הרי הזוגי הוא חסר משמעות בשמות גיאוגרפיים כמו **מצרים** (**Misir**) – בכתבי היתדות, **מצר** – באוגריתית, **מצרם**

– במצרית), **בית דבִּלְתִּים** (ירמיה מח 22), **חורוֹנִים** (ישעיה טו, ה), **עין-עֶגְלִים** (יחזקאל מז, י), ועוד (והשווה גם **דְּתִינָה** בבראשית לו, יז, שמקורו בשם ***דִּתִּין**).

מסתבר שהסיומת **-ים** בכל השמות הגיאוגרפיים שלעיל, היא סיומת לוקטיבית, היינו סיומת שמסמנת שמות מקומות. לאחרונה נתברר, שגם ב**אַרְם-נַתַּנִּים** (בראשית כד, י ועוד) הסיומת אינה של הזוגי, כי אם סיומת לוקטיבית, וכוונת הביטוי היא: ארם, היושבת על גדות הנהר, היינו נהר הפרת (התיכון). ואמנם, במכתבי אל-עמרנה מופיע **נְהַרִים** בצורת **Nārima** (מס' 140, שו' 32 ועוד), ובמצרית **Naharima**.

קשה לקבוע איזו משתי הסיומות היא המקורית בשמות הגיאוגרפיים הנ"ל – הסיומת הקצרה **-ים**, או הרווחת באכדית ובשפות השמיות האחרות, או הסיומת, דמויית הזוגי **-ים**, הרווחת בעברית המקראית. אם נראה בסיומת הקצרה את הצורה המקורית, נצטרך להניח שלימים סיומת זו הידמתה לסיומת הזוגי **-ים**. מן מה גרם להידמות זו? אפשר – הייתה כאן השפעת צורות זוגי אמיתיות בשמות גיאוגרפיים מסויימים, כגון **קְרִיתִים**, **עֵינִים** (עיר היושבת על שני מעינות; בראשית לח, יד; אותה עיר מופיעה ביהושע טו, לד כ-ע"נ) ועוד. ואפשר שההידמות לזוגי באה מתוך שאיפה להדגשה ולמתן חשיבות לשם העיר. אך אין לבטל את האפשרות שהסיומת המורחבת **-ים** בשמות גיאוגרפיים עבריים מקורית היא, והייתה קיימת בצד הצורות בלי הו"ד העיצורית, מימים קדומים ביותר. בהקשר זה יש לציין, כי שם העיר שומרון נתגלה בכתיב **"שמרין"**, הנושאת את סיומת הזוגי המדומה, בגיוון ארמי, על גבי מטבע מן התקופה הפרסית.

אולם, עלינו להדגיש כי דין הופעתה של הסיומת הנ"ל, דמויית הזוגי, בשם **ירושלם/ירושלים** אינה כדן הופעתה בשמות הגיאוגרפיים שנימנו לעיל. שהרי בכל השמות הגיאוגרפיים האחרים ה**-ים** הסופית אינה שורשית, כי אם נוספת על בסיס

* הכוכבית מציינת צורה היפותטית משוחזרת.

השם. בשם ירושלם/ירושלים, לעומת זאת, המי"ם הסופית הייתה במקורה חלק אינטגרלי של השם, כפי שעולה מן הכתיב שמצינו בכתבי המאורות המצריים (Rušalimum) ומנסרות סנחריב (Ursalimmu). עלינו להניח אפוא כי לימים המי"ם השורשית בשם "ירושלם" נתפסה כמי"ם הלוקטיבית, והתפתחה לצורת הסימט דמויית הזוגי, באנלוגיה לשמות הגיאוגרפיים האחרים. משמע, שהסימט דמויית הזוגי – ים בשם "ירושלים" היא התפתחות משנית ומאוחרת.

משמעות השם "ירושלים"

לאחר שנתברר לחוקרים כי המבטא העתיק של שם העיר היה **ירושלם**, ובכתבי היתדות Urusalim, הם שיערו כי השם מורכב משני חלקים: **ירו-** ו**שלם**, או Uru-šalim. הועלתה הסברה כי המרכיב הראשון של השם **Uru-** זהה למלה השומרית העתיקה uru, שפירושה "עיר" (מלה זו אינה קשורה למלה העברית "עיר"). אולם, השערה זו אינה מתקבלת על הדעת, שכן אין להניח שילידי ארץ-כנען הפנהיסטורית, בין אם היו כנענים, ובין אם היו ממוצא אתני אחר, בלתי ידוע, השתמשו במלה שומרית, לציין את שם עירם, ומה גם שהשמטת ה"י"ד הראשונה, בכתב היתדות היא משנית. כיום רווחת בין החוקרים הסברה, שהשם **ירושלם** הוא ממוצא כנעני (היינו, שמיי-מערבי), שהוא הניב השמי הקרוב ביותר לעברית המקראית. כמו כן, יש הסכמה כללית שהמרכיב השני בשם העיר – **שלם** – מקורו בשם אל כנעני עתיק, שלם או שלמון, שכפי הנראה סגדו לו הכנענים, היבוסים, תושבי ירושלים, והיה לו מקדש מרכזי בעיר, לפני כיבושה על ידי דוד. האל "שלם" ידוע בעיקר מכתבי אוגרית.⁸ אשר למרכיב הראשון של השם – **ירו** – קיימת הסכמה, כי הוא נגזר משורש שמיי-מערבי קדום יר"ה (=יר"י), אך אין הסכמה בנוגע למשמעות שורש זה בהקשר הנוכחי. יש גוזרים אותו מ-יר"ה II, שמשמעו (בעיקר בבניין הפעיל): להורות, ללמד, להדריך. ויש

גוזרים אותו מ-יר"ה I, שמשמעו הבסיסי: לזרוק, להשליך. לפי הפירוש הראשון, משמעות השם כולו יהיה: "הורה-שלם", או "תורת-שלם" (והכוונה לדבר האל, חזון, אורקל). לפי הפירוש השני, יר"ה בא כאן במשמעות משנית: לייסד (השווה איוב לח, ו: "מי ירה אבן פנתה"; בראשית לא, נא: "והנה המצבה אשר יריתי"), ומשמעות הצרף ירוש-שלם יהיה: יסוד שלם (כלומר, האל שלם, יסד את העיר). כיום נוטים רוב החוקרים לפירוש האחרון שהבאנו, וכן מבארים את השם הגיאוגרפי **ירושל** (נדברי הימים ב' כ, טז) מלשון: יסוד-אל.

אולם, יש לציין, כי המשמעות הנ"ל, שהחוקרים מייחסים לשם ירושלים, אינה ודאית, הואיל והמשמעות העיקרית של השורש יר"ה היא: להשליך, לזרוק. המשמעות המשנית, המיוחדת ל"ייסוד" מתקבלת רק עם הצרף "יר"ה מצבה", "יר"ה אבן פנה".

יתרה מזאת: כבר הוכח בתחום הבלשנות, שקשה מאוד לעמוד על משמעות שמות גיאוגרפיים קדומים, פנהיסטוריים; שכן הם קרוב לודאי ניתנו למקום על ידי הילידים המקוריים, ולא על ידי הכובש המאוחר. אולם, העם הכובש נוטה לתת לשמות הקדומים צורה הרווחת בלשונו הוא, וגם לדרוש את השמות על פי שפתו. ידוע, למשל, כי הבבלים ביטאו את שם עירם Bāb-ili, והאמינו כי משמעו: שער-האלים). אולם ברור כיום לחוקרים, כי השם Bābili – קדום הוא, וכך נקראה העיר בפי תושבי המקום, עוד לפני שהבבלים או השומרים פלשו למסופוטמיה.

לפיכך, המשמעות שהבבלים ייחסו לשם עירם נחשבת לאטימולוגיה עמ' מית, ולא ניתן לדעת את האטימו-לוגיה האמיתית של השם בכל כיום. לאור הנימוקים שלעיל, אין המשמעות שהחוקרים מייחסים לשם ירושלים/ירושלם חורגת מגדר השערה.

מדרשי השם "ירושלים" במקרא, במדרש ובפיוט

הגם שהעיר ירושלים לא נזכרת במפורש בתורה, היא נזכרת בה

כנראה במרומו, בשמה המקוצר: **שלם**. שכן, בבראשית יד, יח מסופר כי כאשר אברהם שב ממלחמתו בארבעת מלכי הצפון, עטור נצחון, יצאו לקראתו מלכי האיזור, ובתוכם "מלכי-צדק מלך שלם". לפי תרגום אונקלוס, הכוונה ל"מלכי-צדק מלך דירושלם", וכבר המגילה החיצונית לבראשית, שנתגלתה בקומראן, מעירה על הפסוק הקודם בפרשה: "ושמע מלך סדום כי השיב אברהם כל השביה וכל הבזה, ועלה לקראתו ובא לשלם, היא ירושלים (ארמית: וסלק לעורעה ואתה לשלם היא ירושלם). אולם, הזיהוי שלם ירושלים עוד יותר עתיק הוא, ונמצא כבר בשירה המקראית, שכן בתהלים עו, ג אומר המשורר על המקדש: "ויהי ב**שלם** סכו ומעונתו **בציון**", משמע שלם = ציון.

לדעת החוקרים, בשני הפסוקים שהבאנו לעיל, ירושלים נזכרת בשמה המקוצר: **שלם**, בהשמטת המרכיב הראשון של השם, וצורה זו מסייעת להם לטעון, כי השם מורכב משני יסודות: ירו-שלם, וכי המי"ם הסופית היא חלק אינטגרלי מן השם. אך אין לבטל את האפשרות שמדובר בשתי ערים שונות, והזיהוי שלם = ציון (=ירושלים), במזמור ע"ו, הוא מדרש פנים-מקראי עתיק.

מדרש קדום אחר של השם ירושלים, והפעם ודאי שבמדרש עסקינו, היא הדעה הרווחת, כי משמעות השם ירושלים היא: "עיר השלום" או "ייסוד השלום". אף מדרש זה מקורו במקרא, והוא נתחבב על העם, עד אשר הפך ממש למסורת. מ. גרסיאל בספרו על מדרשי השמות במקרא⁹ מצביע על כך, כי שמה של ירושלים נדרש לא אחת במקרא כלשון שלום ושלוה. בולט במיוחד מזמור קכב בתהלים, שם בפסוק ו נדרשת ירושלים גם מן השורש של"ם, וגם מן השורש של"ו (שבמקורו היה של"י), כשהמזמור כולו בנוי על החזרה על צלילי העיצורים של השם "ירושלים":

שאנו שלום ירושלים ישליו אוהבך

יהי שלום בחילך, שלוה בארמנותיך למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך. למדרשי שם מקראיים נוספים, הקושרים את השם ירושלים עם

שלום – ראה ישעיהו כו, ג (מדרש סמיו ללא הזכרת שם העיר); שם נב, ז ("מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע **שלום** מבשר טוב משמיע ישועה אמר **לציון** מלך אלהיך"); שם ס, יז; סו, יב; ירמיה לג, ו–י; תהלים קכח, ה–ו ("יברכך ה' מציון וראה בטוב **ירושלים**... וראה בנים לבניך **שלום** על ישראל"), ועוד.

לא מן הנמנע, כי מדרש שם זה נוצר בעקבות האמונה הבלתי מעורערת של דור תקופת בית ראשון, בחסינותה המוחלטת של ירושלים, אשר ניצלה פעמיים בדרך נס מכיבוש בידי מעצמות אדירות: פעם אחת, בימי חזקיהו, ניצלה העיר מידי סנחריב (השווה מלכים ב יט, לד–לה; ישעיהו לו, כא–לח), ופעם שנית, כשנבוכדנאצר, מלך בבל, הסיר את המצור מעל העיר, ונסוג מפני הצבא המצרי (השווה ירמיה לו, ה–ט; איכה ד, יז). נגד אמונה זו, שגרסה כי ירושלים היא עיר השלום, במובן זה ששום כובש לא יוכל לה לעולם, יוצא ירמיהו באמרו:

כי מי יחמלעליך **ירושלים** ומי ינוד לך ומי יסור לשאול לשלום לך.
שני המדרשים שלעיל היו ללא ספק נגד עיני המשורר הדגול, ר' יהודה הלוי, בקוננו על ירושלים במלים:
ציון הלא **תשאלי לשלום** אסיריך.
ולבסוף, רמז למדרש הזה ניתן למצוא אולי בתפילת ליל שבת, בה חותמים את ברכת "השכיבנו" במשפט הבא:

הפורש סוכת **שלום** עלינו ועל כל עמו ישראל ועל **ירושלים**.

המדרש בבראשית רבה, פרשה נו, פיסקה טז, לעומת זאת, רואה בשם העיר צרוף של שני שמות שונים, שניתנו לה בזמנים שונים על ידי שנים מאבות העולם:

המרכיב **ירו** – נדרש כאן מלשון "ראה חזון", התגלות אלוהית, ואילו המרכיב "**שלם**" נדרש מלשון שלמות. וזה לשון המדרש:

אברהם קרא אותו "ירָאָה", שנא-מר (בראשית כב, יד) "ויקרא אב-רהם שם המקום יה' ירָאָה". שם קרא אותו "שָׁלֵם", שנאמר (בראשית יד, יח) "ומלכיצדק מלך שלם". אמר הקב"ה: אם קי-

רא אני אותו "ירָאָה" כשם שקרא אותו אברהם – שם, אדם צדיק, מתרעם; ואם אני קורא אותו "שָׁלֵם" – אברהם, אדם צדיק מתרעם. אלא הריני קורא אותו "ירושלים" כמו שקראו שניהם: ירָאָה שָׁלֵם – ירושלים.

המדרש הזה עמד לנגד עיני הפייטן ינאי (מאה י' לספּה"נ לערך), כאשר דרש **שלם** (היא ירושלים) מלשון שלמות, בקוננו באחד משיריו:
מיום שחרבה **שָׁלֵם**
אין דבר **שָׁלֵם**.

שמות וכינויים אחרים לירושלים

מחמת חשיבותה של ירושלים וחיבת העם אליה, היא קיבלה במשך הדורות שמות וכינויים חיבה נוספים. נביא כאן בקצרה את העיקריים שבהם.

שמה האחר, הנפוץ ביותר של ירושלים במקרא הוא: **ציון**. במקורו ציין שם זה את הגבעה הדרום-מזרחית של העיר, המוקפת משלושת צדיה בגאיות. באיזור זה השתרע החלק המבוצר של העיר בתקופה הכנענית, ומאוחר יותר נכלל בו גם הר הבית. השם מופיע לראשונה בשמואל ב ה, ז–ט, שם מסופר כי דוד לכד מידי היבוסים את "מצדת ציון", התיישב בה וקרא לה "עיר דוד". השם "ציון" נזכר במקרא ובספרים החיצוניים רק בקטעי שירה ונבואה, ככינוי של קדושה וחיבה לירושלים, ובמיוחד בנבואות על אחרית הימים (השווה ישעיה ח, יח; מיכה ד, ז ועוד). בשירת הקודש של ימי הביניים כינו המשוררים בשם "ציון" את ארץ ישראל, מוקד הקדושה והגעגועים של העם שישב בתפוצות.

מצודת ציון שכבש דוד מן היבוסים, נקראה גם "עיר דוד", ככתוב בשמואל ב ה ז–ט: "וילכד דוד את מצדת ציון היא עיר דוד... וישב דוד במצדה ויקרא לה עיר דוד". ובתור עיר הבירה של ממלכת יהודה, כונתה ירושלים לפעמים גם "עיר יהודה", כנאמר על אמציהו בדברי

הימים ב כה, כח: "ויקברו אותו עם אבותיו בעיר יהודה". כינוי זה של העיר היה מקובל גם על הכשדים, שכן בכרוניקה הבללית הידועה, המתארת את מסעות נבוכדנאצר, מלך בבל, לארץ ישראל בשנת 597 לפה"ס, נאמר כי בשנה השביעית למלכותו "בחדש כסלו אסף מלך אֶפְד (בבל) את חילו וילך אל ארץ חת (=סוריה וארץ ישראל), ויחן על עיר יהודה (באכדית: al Ya-a-hu-du)..." (בהמשך מסופר שם על תפיסת העיר ולכידת יהויכין המלך והגלייתו בבלה). ולבסוף נזכיר את הכינויים "עיר הקדש" (ישעיה נב, א; נחמיה יא, א ועוד) ו"מקום המקדש" (השווה "מקום מקדשנו" בישעיהו ס, יג). האחרון נתגלגל לכינוייה המאוחר יחסית של העיר בפי הערבים: **אל-קודס** (הקודש, הקדושה).¹⁰ לעומת זאת, הכינוי היווני הרווח של העיר Hierosolyma, שנתפרש על דרך הדרש כ"מקדש (עם) הסולומה", אינו אלא חילוף של תעתיק שם העיר בתרגום השבעים: Ierousalem.

הערות:

1. ראה לאחרונה Shmuel Ahituv, Canaanite Toponyms in Ancient Egyptian Documents (1984) עמ' 122.
2. ראה J.A. Knudson, Die El-Amarna Tafeln I (1915) עמ' 856–878.
3. ראה J. Klein and A. Skaist, Bar-Ilan Studies in Assyriology dedicated to Pinhas Artzi (1990) עמ' 228; לוח VIII.
4. ראה A.E. Cowley, Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C.E., the Fifth Century B.C.E. פפירוס מס' 30, שו' 17–18.
5. ראה J. Naveh, Israel Exploration Journal 13, 1963 עמ' 84–86; לוח 1.
6. השווה י. קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, תשי"ט, עמ' 6; 80–81.
7. השווה אריה קינדלר, אוצר מטבעות ארץ ישראל, תשי"ח, מס' 13; הנ"ל, מטבעות ארץ ישראל – אוסף בנק ישראל, תשל"א, עמ' 52; Y. Meshorer, Ancient Jewish Coinage II, 1982 עמ' 259 ואילך.
8. השווה צבי רין, עלילות האלים, 1968 עמ' 284.
9. מ. גרסיאל, מדרשי שמות במקרא, תשמ"ח, עמ' 123.
10. לכינוייה של ירושלים בפי הערבים ראה לאחרונה א. שלוסברג, "שמותיה של ירושלים בחיבורי רב סעדיה גאון", מחקרי חג 4 (אייר תשנ"ב), עמ' 74–82.